

آموزه بازگشت جاودانه در فلسفه سهروردی و فزریک پوانکاره

مهدی عظیمی*

چکیده

«بازگشت جاودانه» آموزه‌یی دیرینه در تاریخ فلسفه است که میگوید هر رخدادی در جهان درست به همان شیوه‌یی که در گذشته بینهایت بار به وقوع پیوسته، در آینده نیز با همه جزئیاتش بینهایت بار تکرار خواهد شد. سهروردی این آموزه را در *حکمة الاشراق* و نیز در *المشارع و المطارحات* بمیان می‌آورد و برای اثبات آن برهانهایی را پیش مینهد. ملاصدرا در *تعلیقات* خود بر شرح *حکمة الاشراق* قطب‌الدین شیرازی به سنجش برهانهای سهروردی پرداخته و آنها را نافرجام می‌شمارد، ولی بطلان دلیل، دلیل بطلان مدعا نیست؛ بویژه که ما «قضیه تکرار» پوانکاره را در دست داریم که اثبات میکند در هر نظام (مجموعه یا سیستم)ی، موقعیت نخستین همه اجزاء پس از گذشت زمانی به اندازه کافی طولانی تکرار خواهد شد و این مستلزم اثبات آموزه «بازگشت جاودانه» است. با اینهمه، باید پرسید که این «زمان به اندازه کافی طولانی» چقدر است؟ برپایه محاسبات چاندراسیکار، این زمان برای یک حجم کروی از هوا با شعاع یک سانتیمتر که دما و فشار استاندارد و یک درصد نوسان حول مقدار میانگین چگالی داشته باشد، چیزی

۴۱

* استادیار گروه فلسفه و حکمت اسلامی دانشگاه تهران؛ mahdiazimi@ut.ac.ir

تاریخ تأیید: جلسه هیئت تحریریه ۹۲/۴/۱۷

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۲/۵

نزدیک به سه تریلیون هزاره است! بنابراین، زمان تکرار برای کل کیهان چندان طولانی است که عمر اجزاء آن، بسی پیش از فرارسیدن آن زمان، به پایان خواهد رسید و این امر تکرار کیهانی را وقوعاً محال میسازد. بدینسان، برآیند جستار فرارو این است که آموزه «بازگشت جاودانه» که سهروردی نیز بدان باور دارد، ممکن ذاتی و محال وقوعی است.

کلید واژه‌ها: بازگشت جاودانه، قضیه تکرار، سهروردی، پوانکاره

* * *

مقدمه

سهروردی در *حکمة الاشراق* و نیز در *المشارع و المطارحات* دیدگاه دیرینه‌یی را پیش مینهد که در تاریخ فلسفه با نام آموزه «بازگشت جاودانه» شناخته میشود. بازگشت جاودانه، بر پایه تعریفی که در دانشنامه فلسفه آمده «عبارت است از این آموزه که هر رخدادی در جهان، با همه جزئیات و در کل بافتار کیهانیش، درست به همان شیوه‌یی که قبلاً بینهایت بار در گذشته به وقوع پیوسته، بینهایت بار [آینده] تکرار خواهد شد»^(۱). این آموزه در سراسر تاریخ اندیشه بشری به شیوه‌های گوناگون طرح شده است، ولی نوآورد سهروردی در این زمینه برهانهایی است که وی برای اثبات آن پیش مینهد.

ما در این جستار، نخست گزارشی روشن از برهانهای سهروردی بدست خواهیم داد و سپس نقدهای ملاصدرا را بر این برهانها نقل خواهیم کرد و سرانجام برپایه دستاوردهای پوانکاره (ریاضیدان، فیزیکدان و فیلسوف علم فرانسوی) و چاندراسکار (اخترفیزیکدان آمریکایی هندی‌تبار)، آشکار خواهیم ساخت که آموزه بازگشت جاودانه، اگرچه ذاتاً ممکن، ولی وقوعاً محال است.

۴۲

۱. برهانهای سهروردی

سهروردی در *حکمة الاشراق* میگوید:

